

Włodzimierz Pela

Pułtusk, woj. ciechanowskie. Miasto

Informator Archeologiczny : badania 14, 241-243

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PULTUSK
woj. ciechanowskie
Gród i Zamek

patrz
wczesne średniowiecze

PULTUSK
woj. ciechanowskie
Miasto

Ciechanowskie Towarzystwo
Naukowe
Wojewódzki Konserwator
Zabytków
w Ciechanowie

Badania prowadzi mgr Włodzimierz Peła.
Finansował WKZ w Ciechanowie. Drugi
sezon badań. Miejskie mury obronne.
Kościół i kolegium jezuitckie. Miasto nowo-
żytne /XVI-XVIII w./.
/Sprawozdanie z dwóch sezonów badawczych/.

Badania miejskich murów obronnych zbudowanych wraz z bramami i basztami po roku 1508 na zlecenie biskupa płockiego Erazma Ciołka, rozebranych częściowo w XVIII w., a ostatecznie przez Prusaków w 1818 roku, rozpoczęto jesienią 1979 r. w związku z nasilającymi się pracami budowlanymi i sanitarnymi /budowa kolektora/ w tej części wyspy. Jedynym znanym dotychczas, zachowanym nad ziemią obiektem fortyfikacji miejskich jest półokrągła baszta.

Północno-zachodnią część wyspy wzdłuż brzegu której przebiegały mury miejskie podzielono na pięć sektorów badawczych: A, B, C, D, E.

W sektorze A prowadzono nadzór nad pracami ziemnymi związanymi z budową kolektora, przebiegającego wzdłuż ul. Świerczewskiego i częściowo w ogrodach kościelnych położonych na tyłach plebanii przykolegiackiej. W przebadanej części wykopu /na odcinku od mostu na kanale do ul. Piotra Skargi/ stwierdzono występowanie konstrukcji i budowli: umocnień brzegowych w postaci podwójnego pasa pali drewnianych wbitych w ziemię z XVII-XVIII; fragmentów murów miejskich - prawdopodobnie bramy miejskiej; pali drewnianych-przęseł mostu łączącego wyspę z folwarkiem znajdującym się na górze Abrahama, po drugiej stronie rzeki oraz zachowaną częściowo brukowaną ulicę wiodącą do kolegiaty. Fragmenty ceglanych murów posadowionych na kamiennych fundamentach zachowały się na znacznej głębokości od obecnej powierzchni ulicy /około 3,5 m/. Stopy fundamentu muru obronnego nie można było osiągnąć ze względu na wysoki poziom wód gruntowych. Mur miejski zbudowany został na krawędzi doliny rzecznej przesuniętej w stosunku do dzisiejszego brzegu kanału o około 40 metrów. Odsłonięty, w wykopie pod kolektor, fragment bramy oraz zalegające nad nim nawarstwienia warstw kulturowych świadczą, że brama służyła miastu tylko do początków XVII wieku, kiedy to została z niewiadomych przyczyn rozebrana. W dalszej części wykopu, od ul. Piotra Skargi w kle-

runku do rynku, natrafiono na piwnicę osiemnastowiecznego budynku zniszczonego przez pożar oraz na trzy drewniane studnie pochodzące z XVI-XVII wieku. Usytuowanie ich w jednej linii o kierunku wschód-zachód oraz regularne odległości pomiędzy nimi /około 12 metrów/ sugerują, że mogą one być wyznacznikami XVI-XVII-wiecznych działek mieszkalnych. Granica bloku działek była w tym czasie przesunięta na północ w stosunku do obecnej o około 5-6 metrów.

W sektorach B i C /od ul. Świerczewskiego do ul. Armii Czerwonej - w linii prostej odległość 200 metrów/ przeprowadzone zostały badania archeologiczno-architektoniczne poprzedzone badaniami archeogeofizycznymi. Wykopy archeologiczne, w liczbie 21 o łącznej powierzchni 521 m², pozwoliły ustalić przebieg miejskiego muru obronnego, stwierdzić istnienie dalszych dodatkowych elementów obronnych oraz zlokalizować i częściowo ustalić układ przestrzenny i fazy budowlane obiektów przylegających do muru miejskiego. Są nimi: najstarszy kościół Jezuitów z XVI-XVII wieku; kolegium jezuickie z XVI-XVIII wieku oraz budynki gospodarcze związane z kolegium prowadzonym od momentu kasacji zakonu jezuitów w 1773 roku przez Benedyktynów.

Miejski mur obronny, odsłonięty w wykopach na obydwu badanych sektorach, wzniesiony został z cegieł ułożonych w wążek gotycki, posadowiony na fundamencie wykonanym z kamieni wrzuconych do wykopu wąskoprzestrzennego, na powierzchni którego wylano warstwę zaprawy wapiennej z gruzem ceglanym. Od strony miasta elewacja muru obronnego ma poniżej chodnika obrońców rząd wnęk przykrytych arkadami. Wnęki mają szerokość średnio 250 cm i głębokość 46-48 cm. Filary mają szerokość 96-98 cm. Po wybudowaniu muru otaczającego go teren został podwyższony.

Istotnym odkryciem jest znalezienie zarysu drugiej półokrągłej baszty usytuowanej przy obecnej zakrytli kościoła św. Piotra i Pawła. Stwierdzono także, że w zachodniej ścianie zakrytli tkwi fragment muru obronnego. Obie baszty obronne były otwarte od strony miasta. Odległość pomiędzy nimi wynosiła 65 metrów.

W sektorze B /na dziedzińcu Liceum nr 1/ do muru obronnego dostawiony był budynek wybudowany prawdopodobnie w tym samym czasie co mur miejski, w każdym razie zaplanowany równocześnie z budową muru. Świadczą o tym dwie ściany budynku przewiązane z murem miejskim, posadowione na poziomie ławy fundamentowej co mur obronny. Sztraby pozostawione w murze obronnym na kolejną ścianę z niewiadomych przyczyn niewykorzystane; kanał ściekowy przeprowadzony na zewnątrz muru obronnego oraz skarpy wzmacniające mur od strony zewnętrznej. Przed budynkiem kończą się również wnętrza arkad. W chwili obecnej nie jest jeszcze znany cały zarys budynku.

W 2 połowie XVI wieku w miejscu tym wybudowane zostało przez jezuitów kolegium, którego skrzydło zachodnie oparto o mur miejski i prawdopodobnie wykorzystano przy jego wznoszeniu budynek już istniejący.

Do końca 1980 roku odsłonięto i przebadano część skrzydła zachodniego kolegium /pomieszczenia oznaczone A,B,C,D,E/, dostępną część skrzydła południowego /pomieszczenia F,G,H/, fragmenty brukowanego dziedzińca głównego i podwórza gospodarczego oraz pomieszczenia gospodarcze usytuowane na zewnątrz gmachu kolegium.

Po wybudowaniu ścian budynków, teren został tak wewnątrz jak i na zewnątrz podwyższony i dopiero wtedy układano w pomieszczeniach posadzki z płytek ceglanych lub z cegieł /np. w pomieszczeniu A zachowało się pięć poziomów użytkowych /budynki kolegium były remontowane i przebudowywane ze względu na pęknięcie ścian spowodowane osiadaniem fundamentów na grząskim gruncie.

Materiał zabytkowy zebrany podczas eksploracji to fragmenty kafli płytowych i garnkowych, okucia budowlane, gwoździe, zawiasy drzwiowe, naczynia gliniane oraz kilkadziesiąt monet, guzików, sprzączek itp.

W sektorze C natomiast odsłonięto przy nowo odkrytej baszcie i kościele jezuitów z 1717 roku, fundamenty wcześniejszego kościoła jezuitów wybudowane prawdopodobnie w 2 połowie XVI wieku. Do jego budowy wykorzystano, jeżeli nie cały mur miejski stojący w tym miejscu, to na pewno jego fundamenty, które poszerzono od wewnątrz i wzmocniono. Przed budową kościoła rozebrano basztę. Szerokość nawy kościoła ma wewnątrz murów 16 m. Długość nie jest jeszcze znana, ale istnieje możliwość poznania całego układu przestrzennego, ponieważ w podziemiach obecnego osiemnastowiecznego kościoła natrafiono na fragmenty murów, które wiążą się prawdopodobnie z kościołem wcześniejszym.

W sektorze E /od ul. Wolności do Zamku/ wykonano tylko badania archeogeofizyczne pozwalające z dużym prawdopodobieństwem ustalić przebieg muru obronnego w tym rejonie.

Materiał zabytkowy znajduje się w pracowni ekspedycji pułtuskiej Ciecchanowskiego Towarzystwa Naukowego oraz w Muzeum Miejskim w Pułtusku.

Badania będą kontynuowane.

RACIĄŻEK, gm. Nieszawa
woj. wrocławskie

patrz
późne średniowiecze

RADOM-Stare Miasto
Kościół Św. Wacława

patrz
późne średniowiecze

RESZEL
woj. olsztyńskie

patrz
wczesne średniowiecze

RYCZEŃ, gm. Góra
woj. leszczyńskie
Stanowisko 1

patrz
późne średniowiecze